

SOMOGY VÁRMEGYE KIALAKULÁSA

KURUCZ GÁBOR

Vármegyerendszerünk kialakulásáról

A vármegyerendszer megszületésének körülményei már régóta izgatták a kutatókat. A korábban megfogalmazott nézeteket **Kristó Gy.** (1988) „A vármegyék kialakulása Magyarországon” című munkájában részletesen elemzi.

Vármegyerendszerünk létrejöttéről biztos leírás nincs és nem is valószínű, hogy a vármegyék egy konkrétan meghatározott rendelet alapján lettek volna megalkotva. Az kétségtelen, hogy államiságunkkal egyidősek, hiszen a megalakult magyar államszerkezet alapelemei: gazdasági, politikai, katonai hatalmi egységei voltak.

Sajnos a létrejött megyék pontos számát sem tudjuk megmondani. Találgatások, következtetések mindig voltak, a szakemberek elég nagy eltéréssel, 30 és 72 között állapították meg első megyéink számát.

A somogyi térség államalapítás előtti viszonyai

A honfoglalás utáni évtizedekről nagyon kevés biztos ismeretünk van. Általános feltételezés szerint a dunántúli területeket a 900-as évek első felében foglalták el őseink, letelepedve a vérségi kapcsolatok alapján, valószínű, hogy törzsenként egy-egy tömbben. De hogy hol, melyik törzs telepedett meg, arra csak elképzelések vannak.

A somogyi térségről a X. század közepén uralkodó **Fajsz** fejedelemsége idejéről mondhatunk biztos adatokat. A Balatontól délre eső területek ekkor az ő kezében voltak. Fejedelmi szálláshelye Belső-Somogyban, a mai, mintegy 540 lakosú *Somogyfajsz* község közelében helyezkedett el. Jelentőségét az is mutatja, hogy a régészek itt tártak fel egy X. század közepén már működő őskohót. A csendes, természeti szépségekben gazdag tájon ezt ma az őskohó-múzeum mutatja be a látogatóknak.

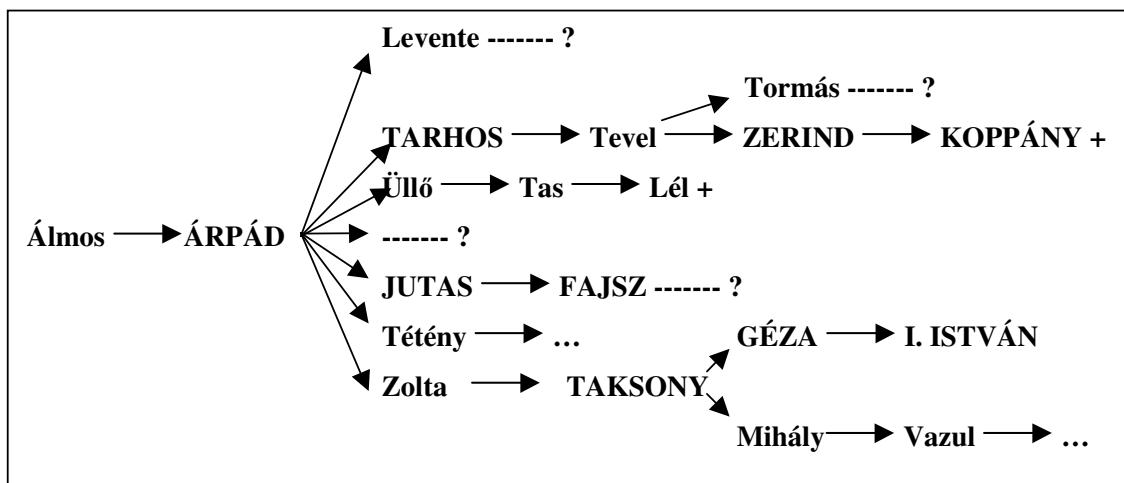
A X. században őseink, főleg a kalandozó hadjáratok végső kudarca után (a fordulópontot a 955-ös augsburgi vereség jelenti) nagymértékű földvárépítkezésbe kezdtek. Somogyban ez az új vár a Fajsztól légvonalban csak tíz kilométerre lévő *Somogyvár* volt.

A X. század második felében már bizonyos, hogy őseink vérségi kapcsolatokra épülő „törzsi rész-államok” keretein belül éltek.

- A törzsfő szállásterülete nemzetségek és nagycsaládok szállásterületeiből tevődött össze, de ez messze nem jelentett egységes megyét.
- A törzsfők saját akaratukból indíthattak hadjáratot, adóztathattak, élhették vallási és mindennapi életüket.
- A fejedelem vezető szerepe már jóval kisebb, mint akár Árpád idején volt, csak a nép egészét érintő veszedelem esetén fogtak össze a törzsfők és fogadták el a fejedelem irányítását.

A 940-45 körüli években született **Géza** (eredetileg Gyeücsa, Geyüsa) Taksony fejedelem gyermekeként, s mint leendő első ember, fiatal korában a nyitrai dukátust birtokolta. Fejedelemségének kezdetét a történészek a 970-es évek legelejére teszik. A 990-es évek elején a Dunántúlon a Balatontól északra eső területek már az erőszakosan terjeszkedő **Géza** kezén voltak. A tótól délre eső részek, amelyek korábban **Fajsz** fejedelem felségterületei voltak, ekkor **Koppány** fennhatósága alatt álltak. Koppány nem volt egyenes ági

leszármazottja Fajsznak, aki Árpád *Jutas* ágából származott. Koppány a *Tarhos* ágából eredt, apja *Tar Zerind (Szörénd)* volt. Zerind Gézával azonos időben (Taksony fejedelemsége alatt) irányította *bihar-aldunai* dukátusát.

1. ábra. Az Árpádok családfája (Györffy Gy. nyomán)

Géza Zerind halála után a riválisként számító *Koppánynak* nem a gazdagabb és hagyományosan adományozandó *bihar-aldunai* vagy *nyitrai* részt adta dukátusul, hanem a *somogyi* térséget. Ez a terület az Árpád-korban jóval nagyobb volt, mint napjainkban. Hozzá tartoztak a Dráván-túli részek is, egészen a Száváig. A területet hatalmas erdőségek, nagy kiterjedésű nedves térszínek foglalták el, szláv ajkú lakossága igen gyér volt. *Koppány* nem a hajdani fejedelmi szálláshely környékén alakította ki udvarházát, hanem attól keletre, egy folyócska mentén, amely ma is a Koppány nevet viseli. Az egykori udvarházra napjainkban *Törökkoppány* és *Koppányszántó* települések is utalnak. Utóbbi ma Tolna megyében található. Törökkoppány csak a középkor során tartozott Tolnához, azóta Somogy megye része. Vezéri székhelyül a már Fajsz idején emelt *somogyvári várat* tette meg és kora egyik legnagyobb erősségévé fejlesztette.

2. ábra. Koppány főbb szálláshelyei
(Tk = Törökkoppány, Ksz = Koppányszántó)

A mellőzött **Koppány** keményen ellenállt **Géza** terjeszkedő belpolitikájának. Mindamellet, hogy Gézával egy időben megkeresztelkedett, az ősi szokások, kultúrák, kultuszok gyakorlója, a hagyományos rend híve volt. Géza nyíltan nem szállt vele szembe, de igyekezett minden eszközzel elszigetelni. Területét tudatosan körülzárta várakkal, törzsi katonasággal és katonai határnépekkel.

Új várak épültek a legfontosabb útvonalak mellé Koppány körülzárása érdekében. Ilyen volt a Fehérvár felé vezető úton a már említett Úrhida-vár, mely *Szabadbattyán* közelében a Sárvíz átkelőhely őrzésére szolgált, de ilyen a Pécs felé tartó út mellett *Váty-vár* is. Szintén új építésű erődítmény a Zala-vár felé tartó út menti *Kolon-vár*, amely a későbbiekben Kolon (Zala) vármegye székhelyéül szolgált.

Már régóta vita tárgyát képezi történészberkekben, hogy tipikus határnépek hogy kerülhettek az ország belső területeire. Ilyen katonai segédnépekkel találkozunk Somogy körül is, amelynek csak egyetlen magyarázata lehet: Koppány izolálása. Ilyenek a Sárvíz-menti, Somogy-Tolna határán élő **besenyők**, akik eredetileg a nyugati határszélnél teljesítettek védelmi feladatokat. A nyugati helyzet változása és Koppány miatt a belső védelmi gyűrű kialakítása érdekében ide telepítették át őket. *Úrhida-vártól* Tolnáig a Sárvíz bal partján húzódtak végig telepeik. Somogy-Baranya határán szintén tipikus határnépet, a **székelyeket** találjuk. Központjuk *Váty-vár* volt.

Somogy és Fejér határvonalán *Alsóőrstől Úrhida-várig* szabályos sorrendben, öt kilométerenként törzsi katonai településeket hoztak létre, amelyekbe elsősorban a magyar **Kér és Keszi**, valamint más katonai segédnépek törzsei telepedtek le. Utóbbiak a **Berény, Kálóz, Kozár, Ladány, Örs, Ság** törzsekhez tartoztak. A térségben található mai helységek eredetileg nagyrészt ebből az időszakból származnak. Hasonló védelmi lánc nyomozható a helynevekből Zala irányába is, ide elsősorban a **Keszi** törzsbelieken kívül a **Kozár**, a **Ság** és a **Tolmács** törzsekhez tartozókat telepítették le. Jó néhány település közülük még napjainkban is létezik, pl.: *Papkeszi, Magyarkeszi, Lovasberény, Felsőörs*.

Somogy megye István korában

Somogy megye első írásbeli említése már nagyon korainak mondható, hiszen az 1002. évi **pannonhalmi alapítólevél** a Koppány-féle felkélés kapcsán említi Somogy megyét (comitatus). Ez tehát már a fent említett esztendőben már bizonyossággal létezett, és egyike lehetett első megyéinknek.

A felkélés körülményei jól ismertek. **Géza** 997 őszén meghalt. Még életében fiát jelölte ki utódjául, a régi rend ellenében megerősítve a nyugati társadalmakban megszokott egyenes-ági öröklést.

Koppány szerint a trónutódlást nem a primogenitúra, hanem a szeniorátusi öröklési rend szerinti levirátus alapján kell végrehajtani. Ennek értelmében az elhunyt fejedelem özvegyét annak öccse vagy a soron következő legközelebbi férfi hozzátartozó veszi el (még ha van már felesége, akkor is) és ezzel a fejedelmi címet is elnyeri. Az erős akaratú özvegy, **Sarolt** (aki egyébként soha sem használta a keresztségben kapott nevét) és **István Koppány** ajánlatát (követelését) nem fogadta el. A somogyi úr gyorsan cselekedett, meg sem várta a hozzá hasonlóan gondolkodókat és sereggel *Veszprémet* (**Sarolt** székhelyét) kezdte ostromolni. Források szerint seregében azért saját hadinépén kívül más lázadók is voltak. Zalából valószínű a besenyők miatti mellőzés révén elégedetlenkedő **Vérbulcsú-nembeliek** lehettek szövetségesei.

István válasza nem váratott sokáig. *Esztergomnál* gyűjtötte össze seregét, amely a már említett Somogy körüli katonaelemek, a **magyar, kabar, besenyő** könnyűlovasságon túl

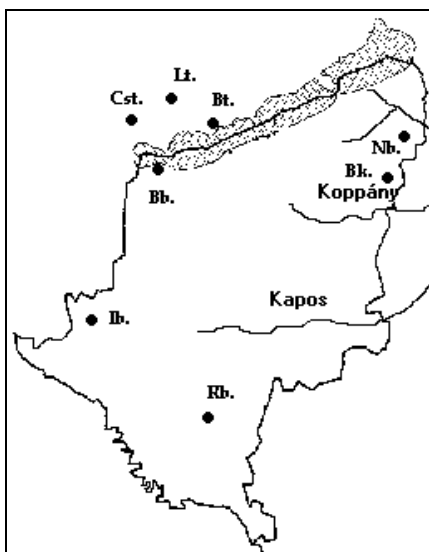
németekből is állt, melyek vezetői *Hont*, *Pázmány* és *Orci* lovagok valamint *Vecellin* sváb hospes voltak.

A korszerű nehézfegyverzettel rendelkező németeket **varég** zsoldosok is kiegészítették. Erre utal Tolna megye Somogyhoz közel eső részén a *Várong* (Varang) falunév. A **besenyőket** valószínű, hogy a rokonságba tartozó **Tomaj** vezette, a **kabarokat** pedig István egyik leánytestvérének férje.

A csata kimenetele jól ismert. *Veszprém* és *Várpalota* közelében ütközött meg a két sereg, amely a régi rend híveinek vereségével, **Koppány** halálával zárult.

István győzelme után hatalmát kiterjesztette az elhunyt Koppány területeire. A Dráván túli Szlavóniára is kiterjedő Somogyország tizedeit a pannonhalmi Szent Márton apátság kapta meg. A veszprémi püspök (aki igényt tartott Somogy tizedeire), *Kortó* (Curtov) udvarházra és tartozékaira tett szert fájdalomdíjként. De nem feledkezett meg István a győzelmét segítő katonákról sem. **Orci** duxi méltóságot kapott, amely nemcsak a somogyi dukátust jelentette, hatalma más megyére is kiterjedt. A lovag téli szálláshelye a *Szekszárdhoz* közeli részen helyezkedett el, és vált *Harc* néven nemzetségi birtokká. Nyári legeltető szálláshelye a Zselic északi előterében a Kapos felső szakasza mentén volt. A besenyőket vezető **Tomaj** a Balatontól északra kapott három falut (*Badacsonytomaj*, *Cserszegtomaj*, *Lesencetomaj*), melyek még napjainkban is megvannak.

A megszálló katonaelemek letelepedésére a településnevekből következtethetünk. A megtelepedők ugyanis saját törzsnevükkel látták azt a helyet, ahová kerültek. A népnév aztán rajt maradt a településen, később megkülönböztetésként általában más jelző is került neve elé. Az írásbeli emlékek elemzésével kimutatható, hogy Somogyban sok új település alakult ekkor. Szám szerint a legtöbb: *Berény* (6), *Besenyő* (4), *Kér* (4), de 2-3 az *Örs*, *Oszlár*, *Ság* és *Keszi* nevűek száma is. Ezek az évszázadok viharában nagyrészt elpusztultak, de közülük még napjainkra is fennmaradt öt település: *Balatonberény*, *Iharosberény*, *Nagyberény*, *Rinyabesenyő*, *Bedegkér*.

3. ábra. A megszálló katonaelemek által létrehozott településekből napjainkra is fennmaradt települések

(Bt = *Badacsonytomaj*, Cst = *Cserszegtomaj*,

Lt = *Lesencetomaj*, Bb = *Balatonberény*, Ib = *Iharosberény*, Nb = *Nagyberény*,

Rb = *Rinyabesenyő*, Bk = *Bedegkér*)

IRODALOM

- Bakay K.** 1981: A magyar államalapítás. – Magyar História Sorozat. Gondolat Kiadó, Bp.
- Csánki D.** 1894: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. – MTA, Bp. Somogy vármegye: II. kötet p. 567.
- Frisnyák S.** 1995: Magyarország történelmi földrajza. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 213 p.
- Frisnyák S.** 1996 (szerk.): A Kárpát-medence történelmi földrajza. – Nyíregyháza.
- Györffy Gy.** 1963, 1988: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I-III. Bp.
- Györffy Gy.** 1988: István király és műve. – Bp.
- Hajdú Z.** 1987: Településhálózat és közigazgatási területszervezés a Dél-Dunántúlon. – Területi és Települési Kutatások, 1. kötet. Pécs.
- Hencz A.** 1973: Területrendezési törekvések Magyarországon. – Bp.
- Hóman B. – Szekfű Gy.:** Magyar történet I. p. 157.
- Kogutowicz K.** 1930-1936: Dunántúl és Kis-Alföld írásban és képekben I-II. – Szeged.
- Kristó Gy.** 1988: A vármegyék kialakulása Magyarországon. – Bp.
- Magyarország vármegyéi és városai sorozat. Somogy vármegye. – Bp. 1914.
- Szita L.** 1993: Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a 18-19. században. – Kaposvár [Somogy Megyei Levéltár].